

Микулець В. Ю., к.ю.н., доцент, Савченко Н. Л., студент магістратури юридичного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА

Анотація. В статті розглянуто теоретичні засади аналізу інституту Президента. Обґрунтовано актуальність дослідження інституту Президента в Україні та показано його особливе місце у національній правовій системі. Визначено елементи інституту Президента та розкрито основні методологічні засоби дослідження цього інституту. Проаналізовано законодавство, що стосується інституту Президента України, специфіку його формального вираження у національній та зарубіжній практиці. Показано місце проблематики функціонування інституту Президента у правничо-історичній літературі.

Ключові слова: Президент України, інститут Президента, правовий статус президента, методологія, рівні методології.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические основы анализа института Президента. Обоснована актуальность исследования института Президента в Украине и показано его особое место в национальной правовой системе. Определены элементы института Президента и раскрыты основные методологические средства исследования этого института. Проанализировано законодательство, регламентирующее институт Президента, специфику его формального выражения в национальной и зарубежной практике. Показано место проблематики функционирования института Президента в историко-правовой литературе.

Ключевые слова: Президент Украины, институт Президента, правовой статус президента, методология, уровни методологии.

Annotation. The theoretical basis for the analysis of the institution of the president was shown. Additionally, the relevance of the study as well the special place of the institution of the president in Ukraine were justified. The elements of the institution following the methodological research methods of the institution were described. Special attention was shown to the legislation in terms of the institution of the president in Ukraine, in addition, the specificity of the formal expression in terms of the national and foreign practices. The place of the functional problematic, that institution is facing, referring to the historical and legal literature was shown.

Key words: President of Ukraine, institution of the president, legal status of the president, methodology, methodological levels.

В умовах розбудови правової держави, якою проголошено Україну, інститут Президента в системі органів державної влади є важливим політико-правовим явищем, що потребує постійної наукової уваги та правового аналізу. Класично Президент є главою держави і посідає особливе місце в ієрархії державних інститутів, здійснюючи функцію вищого політичного представництва країни у внутрішній та зовнішній політиці.

Для забезпечення стабільності конституційного ладу, узгодженого функціонування державного механізму, авторитетного представництва держави в міжнародних відносинах інститут президентства на сучасному етапі є об'єктивно необхідним. При цьому, національним законодавством Президент як глава держави наділяється спеціальними повноваженнями у сфері взаємовідносин із законодавчою, виконавчою та судовою владою, він може виступати своєрідним арбітром між ними, а відтак є символом єдності держави і її офіційним представником.

Актуальність дослідження інституту Президента в Україні, зокрема адміністративно-правових засад його діяльності зумовлена теоретичною та практичною значимістю питань, пов'язаних з ефективним функціонуванням держави, забезпеченням стабільності політичної системи, одним з елементів якої є Президент. Дослідження зазначеної проблематики дає можливість глибоко зрозуміти теоретичні та правові основи діяльності Президента як глави держави, з'ясувати практичні нюанси реалізації інституту Президента. Крім того отримані результати можуть бути використані під час проведення навчальних занять з проблематики, що пов'язана з діяльністю Президента України, а також подальших наукових досліджень цієї проблеми, що особливо актуально напередодні президентської виборчої кампанії 2019 року.

Увага до теми адміністративно-правових засад діяльності Президента України також зумовлено тим фактом, що досвід функціонування президентів у нових незалежних державах, що виникли на пострадянському просторі, засвідчив не тільки плюси наділення значною владою глави держави, а й відчутні мінуси. Зовнішніми формами їх проявів можна вважати протистояння президентів і парламентів, президентів і органів конституційного контролю, фактична підміна президентами урядів, дисбаланси у правовій системі і правозастосовчій практиці, використання влади в особистих інтересах, зловживання і корумпованість чиновників; в результаті – обмеження прав і законних інтересів громадян. Тому така ситуація не може не привертати наукову увагу до різноманітних відносин, що складаються в процесі закріплення юридичного статусу і діяльності Президента України, притаманних їм суперечностям та колізіям.

Означений державно-правовий інститут знаходиться у полі зору українських та зарубіжних вчених. Зокрема його дослідженням займалися такі вчені як В. Авер'янов, С. Агафонов, Д. Белов, Л. Галаган, О. Зозуля, М. Кармазіна, С. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Копейчиков, О. Паска.

Н. Плахотнюк, В. Погорілко, Н. Рибалка, Дж. Сарторі, О. Скакун, О. Фрицький, В. Чіркін, В. Шатіло та ін. Втім зважаючи на динамічність державно-правових відносин інститут Президента постійно зазнає змін та набуває нових якостей, що до того ж зумовлено суб'єктивним чинником (особисті якості Президента очевидно впливають на реалізацію конкретних аспектів правовідносини, що виражають зміст інституту Президента). До того ж у правничій літературі досі не було локалізовано увагу саме на теоретичних засадах аналізу інституту Президента.

Отже, актуальність дослідження інституту Президента в Україні, зокрема адміністративно-правових засад його діяльності зумовлена теоретичною та практичною значимістю питань, пов'язаних з ефективним функціонуванням держави, забезпеченням стабільності політичної системи, одним з елементів якої є Президент. Дослідження зазначеної проблематики дає можливість глибоко зрозуміти теоретичні та правові основи діяльності Президента як глави держави, з'ясувати практичні нюанси реалізації інституту Президента.

Метою нашої статті є дослідження теоретичних засад функціонування інституту Президента.

На початку дослідження вважаємо за потрібне відзначити, що надалі під інститутом Президента як інститутом конституційного права, ми будемо розуміти сукупність конституційно-правових норм, що регулюють однорідні, відносно відокремлені суспільні відносини, змістом яких є діяльність Президента як глави держави. Такі суспільні відносини мають політико-правовий характер і можуть носити як паритетний, так і субординаційний характер. Вони можуть бути врегульовані конституційними, адміністративними, кримінальними і цивільними нормами права. Втім саме конституційне право має домінуючий вплив на ці правовідносини, що зумовлено їх основним суб'єктом – Президентом, та їх змістом (владними відносинами), що пов'язані з діяльністю глави держави у механізмі здійснення державної влади [1, с. 28–29].

При цьому під елементом інституту Президента розуміється група норм, які регулюють найбільш однорідні суспільні відносини щодо формування і діяльності Президента як органу держави. До елементів інституту президентства належать порядок виборів, вступу на посаду, відповідальність, припинення повноважень, компетенція та повноваження. Елементи інституту президентства складаються з норм чинної Конституції країни та інших правових актів. Окремим елементом інституту президентства в спеціальній літературі [2; 3; 4] розглядаються акти Президента, оскільки вони мають низку характерних особливостей. Акти глави держави можуть бути як нормативного, так й індивідуального характеру, видаватися Президентом одноособово чи підлягати скріпленню Прем'єр-міністром і відповідальним міністром (контрасигнуватися). Означене щодо змісту поняття «інститут Президента» та «елементи інституту Президента», на

нашу думку, виступає свого роду орієнтирним матеріалом для здійснення змістовного дослідження за обраною темою.

Необхідно також наголосити, що розвиток інституту Президента – це важлива теоретична та практична проблема, оскільки вона пов'язана з питаннями розподілу владних повноважень між Президентом та іншими органами влади, а також з питанням оптимізації взаємодії владних структур. Діяльність Президента відіграє значну роль у функціонуванні законодавчої, виконавчої та судової влади, але механізми їх співробітництва виявляються не завжди досконалими або не до кінця конкретизованими. Сам факт наявності Президента у політичній системі актуалізує необхідність по-новому осмислити питання функціонування всього державного механізму, проаналізувати значення цього державно-правового інституту. Важливо виявити юридичну природу Президента як глави держави. Аналіз спеціальної літератури [5; 6] дає підстави стверджувати, що актуальною і гострою проблемою сучасної науки конституційного права є проблема теоретичного обґрунтування місця і ролі Президента як глави держави у загальній системі органів державної влади. Неоднозначність конституційних норм, що присвячені правовому статусу Президента можуть давати можливість широкого тлумачення повноважень глави держави. Це, своєю чергою, містить загрозу викривлення дійсних намірів законодавця і фактичного виходу Президента за межі своєї компетенції.

Не менш важливою є проблематика пов'язана з організаційно-правовими механізмами та засобами забезпечення реалізації Президентом його конституційних повноважень, створення умов для реалізації гарантій президентської діяльності. В країнах, де існує інститут Президента, як правило, функціонує система інституцій, націлена на правове, документальне, інформаційно-аналітичне, організаційне та інше забезпечення діяльності глави держави. Владні прерогативи Президента, що виникають з його конституційно-правового статусу, мають можливості повноцінної реалізації тільки в умовах відповідного кваліфікованого сприяння, що здійснюються на професійній основі різними органами, організаціями, посадовими особами. Безпосереднє залучення цих органів, організацій і посадових осіб в механізм здійснення державно-владних повноважень Президента, а також особливості їх функціонування очевидно становить науковий інтерес та потребують спеціальної уваги.

Дослідження та вирішення цих проблем передбачає наявність певної методології. Поняття «методологія» багатозначне та багатоаспектне, а тому наукову методологію потрібно потрактовувати як метод пошуку найбільш загальних підходів до вивчення предмета і ширше – навколишнього світу. У цьому контексті варто згадати позицію російського мислителя Ельгіза Позднякова, який тлумачить методологію як певний цілісний світогляд, кредо зрештою як «магічний кристал», крізь який дослідник дивиться на світ та оцінює його. Завдання методології вчений вбачав у

розробленні та формулюванні загальних світоглядних принципів щодо вивчення певного феномену нашого життя [7, с. 9].

Для формування адекватного уявлення про методологію дослідження інституту Президента необхідно також урахувати спектр методів пізнавальної діяльності, що існує сьогодні у системі методологічного знання і представлений трьома рівнями: 1) філософським, 2) загальнонауковим, 3) конкретно-науковим. Філософський рівень – як змістовний базис будь-якого методологічного знання – визначає світоглядний підхід до процесів пізнання певного феномену та засобів перетворення дійсності, а відтак охоплює загальні принципи пізнання і категоріальний апарат. Загальнонауковий рівень методологічного знання утворюють теоретичні концепції, застосування яких можливе до всіх або до більшості наукових дисциплін. Типовим прикладом слугує широко вживаний системний підхід. Конкретно-науковий рівень – це сукупність методів, принципів і процедур, що складають дослідницький арсенал спеціальних наукових дисциплін.

Методи дослідження і способи вирішення зазначених завдань мають обиратися з урахуванням конкретної мети дослідження інституту Президента. Зокрема, здійснення аналізу правового інституту Президента в єдиному комплексі інституційних і функціональних характеристик шляхом дослідження його реалізації в Україні передбачає використання цілої низки методологічних підходів. Зокрема використання філософської методології необхідне для встановлення теоретичних та правових підстав аналізу інституту Президента, як особливого державно-правового явища. Історико-правовий метод, що належить до загальнонаукового рівня методологічного знання, очевидно необхідний для дослідження становлення і розвитку інституту Президента. До цього ж методологічного рівня належить формально-логічний, який у поєднанні з порівняльно-правовим методом (конкретно-науковий рівень методології) необхідно залучити для дослідження особливостей інституту Президента України. Використання методу узагальнення конче потрібне для визначення ключових понять, що стосуються інституту Президента, та особливостей його реалізації в Україні. На конкретно-науковому рівні доцільне застосування спеціально-юридичного методу для вивчення окремих правових конструкцій, принципів, понять, аналізу чинного законодавства і підзаконних актів, які обумовлюють правові аспекти діяльності Президента, як глави держави.

Застосування наведених методів матиме дослідницьку перспективу за умови звернення до історико-правових та політико-правових літературних джерел в галузі теорії держави і права, конституційного та адміністративного права України. Зрозуміло, що нормативну базу дослідження у процесі дослідження інституту Президента мають становити Конституція України та спеціальні нормативно-правові акти за темою наукового дослідження. При цьому, ми вважаємо важливою позицію українського дослідника Сергія Агафонов, який пропонує розглядати законодавство, що стосується

інституту Президента України, як поєднання вертикальної та горизонтальної систем. До вертикальної системи науковець відносить нормативно-правові акти, що розташовуються за певною ієрархією в залежності від юридичної сили, а до горизонтальної – акти, які мають рівну юридичну силу, але різні об'єкти правового регулювання. При дослідженні вертикальної системи інституту президентства в цілому автор звертає увагу на можливість систематизувати в залежності від суб'єкта прийняття нормативно-правові акти в такі групи:

- а) нормативно-правові акти органу законодавчої влади;
- б) нормативно-правові акти Президента;
- в) нормативні акти дорадчих, консультативних та інших допоміжних органів та служб при Президентові.

Горизонтальна система розглядається С. Агафоновим за такими групами:

- а) норми, що регулюють правовий статус Президента країни та його повноваження;
- б) норми, що регулюють функціонування органів, які забезпечують діяльність Президента;
- в) норми, що регулюють діяльність державних органів, відповідальних перед Президентом;
- г) норми, що регулюють організацію та проведення виборів Президента України [8].

В межах цих систем очевидно варто здійснювати аналіз правового інституту Президента в єдиному комплексі інституційних і функціональних характеристик шляхом дослідження його реалізації в Україні.

Щодо правничо-історичної літератури, то проблемам функціонування інституту президентства в ній приділяється досить багато уваги. При цьому найбільша кількість робіт належить американським дослідникам, оскільки інститут президентства в США має найдовшу історію існування. Американськими вченими вивчаються різні аспекти інституту президентства: причини його появи, місце в системі поділу влади, взаємовідносини між Президентом і Конгресом, нормативні акти Президента, військові та надзвичайні повноваження Президента. Великий матеріал присвячений особистостям американських президентів. Натомість у західноєвропейській літературі дослідження інституту президентства носять обмежений, а часом і фрагментарний характер, що зумовлено специфікою розвитку президентства в Європі. Відтак високий ступінь розробленості проблеми інституту президентства в науковій політологічній літературі найбільше характерний для Франції [9].

Стосовно традицій дослідження інституту президентства в Україні, то основний масив праць на цю тему з'явився після відновлення суверенності та впровадження посади Президента у систему державної влади в останнє десятиліття ХХ ст. – на початку ХХІ ст. В Україні питання організації та функціонування органів державної влади, їх структури, принципів, методів і

форм державного управління, взаємозалежності та самостійності гілок влади, формування національної державності, розвитку адміністративного процесу, конституційного устрою суспільства, правового регулювання, створення цілісної системи влади досліджувались таким українськими науковцями як В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, М. Кармазіна, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Копейчиков, Н. Плахотнюк, В. Погорілко, О. Фрицький, В. Шатіло. Праці загаданих науковців очевидно становлять теоретичну основу будь-якого дослідження інституту Президента.

Підсумовуючи результат проведеного дослідження, відзначимо, що теоретичне осмислення конституційно-правової природи діяльності Президента України та системи її забезпечення являє собою актуальну задачу конституційно-правової науки, важливу для розширення і більш глибокого пізнання питань, що відносяться до предмету науки конституційного права, розуміння особливостей конституційно-правового інституту української президентури.

Методологічну основу дослідження інституту Президента України становлять методи філософського рівня методології та загальнонаукові методи, а також окремі наукові методи пізнання соціально-політичної та юридичної дійсності. Основним для дослідження проблематики цієї роботи вважаємо метод системно-структурного аналізу, що передбачає виділення окремих аспектів досліджуваного об'єкта, які дозволяють в сукупності охопити його різноманіття і комплексність, фіксувати цілісні властивості об'єкта, його структуру і динаміку.

1. Плахотнюк Н. Г. Інститут президентства в Україні : характеристика деяких складових елементів / Н. Г. Плахотнюк // Вісник Української академії державного управління при Президентові України. – 1997. – № 3–4. – С. 28–34. **2.** Погорілко В. Ф. Інститут президентства в Україні / В. Ф. Погорілко // Державотворення і правотворення в Україні : досвід, проблеми, перспективи – Київ, Вид : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. – С. 113–134. **3.** Chorążewska A. Prezydent jako czynnik równowagi. Arbitraż prezydencki. / A. Chorążewska // Przegląd Sejmowy. – 2005. – № 6. – S. 59–82. **4.** Чиркин В. Е. Глава государства. Сравнительно-правовое исследование / В. Е. Чиркин – Москва : Норма : Инфра-М, 2010. – 230 с. **5.** Белов Д. М. Роль главы держави в механізмі здійснення державної влади / Д. М. Белов // Щомісячний правовий часопис «Юридична Україна» – 2005. – № 5 (29). – С. 11–15. **6.** Кармазіна Марія. Інститут президентства : походження та сутність феномена / Марія Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 36–50. **7.** Поздняков Э. А. Философия политики : монографія / Э. А. Поздняков – Москва : Палей, 2011. – 576 с. **8.** Агафонов С. А. Правовий статус Президента України / С. А. Агафонов // Право України. – 2000. – № 9. – С. 24–26. **9.** Паречина С. Г. Інститут президентства : история и современность / С. Г. Паречина. – Минск : ИСПИ, 2003. – 163 с.

Рецензент : д.філос.н. професор Матвійчук А. В.